

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

Magyarország vezérigazgatója. Széll Kálmán útja a miniszterelnökségig^{*}

The CEO of Hungary: Kálmán Széll's Road to the Prime Ministership

Alapvetések

Szlávy József, Bittó István, Wenckheim Béla, Szapáry Gyula, Khuen-Héderváry Károly, Fejérváry Géza, Lukács László. Magyarország 1867–1914 közötti miniszterelnökeinek feléről mind a mai napig nem készült életútjukat a modern történettudomány igényei szerint bemutató biográfia. Amennyiben a kört nem szűkítjük csak a kormányfőkre, akkor a lista kiegészíthető olyan meghatározó személyekkel, mint Kállay Béni, Szilágyi Dezső, Csáky Albin, Wlassics Gyula vagy Kossuth Ferenc. Ezt az aránytalanságot tartva szem előtt esett a témaválasztás Széll Kálmánra, akiről 2010-ben még csak Sárkányiné Halász Teréz 1943-as, finoman szólva sem objektivitásra törekvő munkája volt olvasható, beillett tehát a fenti politikusok sorába.

Bár a konkrétan Széll Kálmánra vonatkozó forráshiánnyal (különösen személyes irathagyatékának megsemmisülése folytán) a kezdetektől számolni kellett, életútjának kutatása mellett számos nyomós érv is szólt, amelyekre az értekezés – részben és egészében – felfűzhetőnek ígérkezett. Egyrészt 1867-ben kezdődő és 1915-ös halálával záródó közéleti pályafutását maga a korszak is keretbe foglalja, másrészt a politika „síkján” mellett Széllt sikeres, a dzsentri pejoratív jelentésének ellentmondó gazdálkodóként, valamint bankvezérként is be lehet mutatni. Főbb életszakaszainak – melyek az egyes fejezetek alapjai – mindegyike tartalmaz kibozgásra váró szálakat. A pályakezdés, illetve Széll családja kapcsán jól kirajzolódik a kor lehetőségeit megragadó, generációról generációra történő építkezés. A Deák

^{*} Témavezető: Dr. Nagy Mariann. „Európa és a magyarság a 18–20. században” doktori program.

Ferenchez fűződő kapcsolat, valamint a Vörösmarty Ilonával kötött házasság is nagyon fontos, Széll egész későbbi életét alapvetően meghatározó körülmények.

Maga a politikai karrier Széll esetében több, jól elkülöníthető szakaszra bomlik. Az elsőben a 25 éves képviselő fokozatosan, de rövid idő alatt fontos pozícióba került a '67-es kormánypártban, és 32–35 éves kora között sikeres pénzügyminiszter lett, hogy aztán némileg váratlanul eldobja tárcáját. Pályafutásának ezen szakaszát két fejezet tárgyalja, amelyek különösen a fiatal képviselő országgyűlési tevékenységére, a Deák-pártban, valamint az 1873-as válság kapcsán és az 1875-ös pártfúzióban játszott szerepére, majd pénzügyminiszteri konszolidációs programjára és 1878-as lemondásának körülményeire koncentrálnak.

Széll Kálmán a következő két évtizedben sem hagyta maga mögött a politika színpadát, és ebből a szempontból is szükséges volt vizsgálat alá venni, az 1880-as és 1890-es években azonban inkább bankelnökként, valamint rátóti birtokának felvirágoztatásában kamatoztatta alkotó energiáit. Az 1894–1895 fordulóján lezajlott belpolitikai válságban betöltött szerepe már előrevetítette későbbi kormányfői pozícióját, ezért azt is részletekbe menően tárgyalja a dolgozat. Széll Kálmánnak a Bánffy-kormány 1898 végén kibontakozó, 1899 februárjára kulmináló válságában, a szituáció feloldását eredményező tárgyalásokban játszott szerepét a források biztosította lehetőségekhez képest az értekezés igyekszik a lehető legrészletesebben feltárni, új megvilágításba helyezni, különösen a végső szót kimondó király magatartása, Széll melletti döntésének mozgatórugói nyertek erősebb kontúrokat.

Az értekezés lezárásához 1899 februárja, Széll miniszterelnöki megbízatásának kezdete lett kijelölve, így a „Széll-csendet” és az utána következő pályaszakaszt a disszertáció nem tárgyalja. A távlati cél természetesen Széll Kálmán teljes életének monografikus feldolgozása. Az értekezést egy tematikus fejezet zárja, szükségét éreztem ugyanis, és a biográfia módszertani kritériumai is arra indítottak, hogy Széllt szeretett vidéki otthonában, Rátóton is bemutassam – egyrészt hosszú képviselőisége (1867–1915) során a választókerületével és szűkebb pátriájával kialakult kapcsolatát, szülőföldje gazdasági-kulturális-társadalmi fejlesztése érdekében kifejtett tevékenységét, másrészt sikeres gazdálkodóként, harmadrészt szűkebb-tágabb családja körében.

Az egyes fejezeteken belül érintett, az adott pályaszakaszra jellemző fő gócpontokon túlmenően a teljes vizsgált karrierívre, tehát a *fejezeteken átívelve* az alábbi kutatói kérdéseket kívánja szem előtt tartani a dolgozat, hogy reflektálhasson rájuk az összegzésben. A végkifejlethez vezető vezérfonal a miniszterelnökké válás. Ebből a szempontból mennyiben épülnek egymásra Széll Kálmán pályafutásának egyes szakaszai, mennyire logikusan következik egyik állomás a másikból? Miként rajzolódnak ki Széll karrier-döntéseiben a hosszú távú célok? A korszak többi miniszterelnökéhez képest Széll kormányfőséghez vezető útjában mi az egyedi vonás? Milyen képességei, tulajdonságai tették alkalmassá a közéleti pályafutásra?

A családi háttér, kiegészülve a Deák-szállal, mennyiben predesztinálta erre a pályára, és a „pót-Deákság”, vagy kritikusabban megfogalmazva a Deák-epigonság, hátráltatta vagy segítette-e Széllt hosszú pályafutása során?

Széll Kálmán korántsem volt „egydimenziós” közszereplő, pályafutása során behatóan foglalkozott a pénzügyi-gazdasági, közigazgatási, mezőgazdasági, igazságszolgáltatási, szociális, külpolitikai és természetesen a közjogi kérdésekkel. Napjainkban talán már túlságosan pátosznak hangzik, Széllre (és generációja számos tagjára) azonban igaz megállapítás, hogy élete során a politikus, a bankár vagy a gazdálkodó szerepkörében is megpróbált a közjót, a magasabb társadalmi (vármegyei, országos, monarchiai) érdekeket *is* szem előtt tartva tevékenykedni, a lehető leginkább összeegyeztetni azokat saját meggyőződésével. A közszolgálat becületét családja mindkét ága mellett közvetlen közletről Deák Ferenctől is eltanulhatta, amire egyébként többször hivatkozott is felszólalásaiban.

A magyar politikai elit többségéhez hasonlóan ő is a *rendi nacionalizmus* és a klasszikus 19. századi liberalizmus sajátos magyar ötvözetéből a korszakra – az ország közjogi helyzetéből és soknemzetiségű jellegéből adódóan – kialakuló *liberális nacionalizmus* elveit vallotta. Nem ad különös politikai karaktert Széllnek az sem, hogy a korszakban – leegyszerűsítve szintén a sajátos államjogi helyzetből fakadóan – meghatározóvá váló *konzervatív-liberális konszenzuson* nem kívánt túllépni, nem gondolkodott annak alternatíváiban, sőt ő is komoly lépéseket tett annak érdekében, hogy miniszterelnöksége elején egy újabb pártfúzióval egy zászló alatt egyesítse a dualizmus fenntartásában érdekelt különböző csoportokat – a liberális nagytőkésektől egészen a konzervatív-agrárius nagybirtokosokig.

Ezen túlmenően azonban Széll részletes eszmei arcélének felvázolása szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Személyes irathagyatéka megsemmisült, így is tudható azonban, hogy egyrészt nem vezetett naplót, másrészt elméleti igényű írásokat, világnézeti vagy politikai értekező műveket sem hagyott hátra. Megnyilatkozásaiban mindig egy-egy adott gyakorlati problémára reflektáló aktív közszereplő volt. Politikusi karakterének, eszméinek feltérképezéséhez természetesen felhasználhatók pályatársainak szubjektív forrásai, a kétségtelen előnyök mellett azonban fokozott elővigyázatosság is szükséges alkalmazásukhoz. Leginkább tehát Széll Kálmán konkrét döntéseiből, cselekedeteiből, „hivatali” (képviselői, miniszteri, miniszterelnöki) tevékenységéből, egyes problémákra adott reflexióiból és aktuális kérdésekben tett megnyilatkozásaiból lehet visszakövetkeztetni karakterére és elvi álláspontjaira.

Miután szilárdan hitt abban, hogy Magyarország számára a dualizmus közjogi viszonyai, valamint a Monarchia gazdasági közössége előnyös, élete során végig a kiegyezést védő pártokban (Deák-párt, Szabadelvű Párt, Alkotmánypárt) politizált. Egész pályafutása során tökéletesen ráillik a *reálpolitikus* jelző. Mindig a *gyakorlati hasznosulást* szem előtt tartva, az aktuális politikai környezet, a lehe-

tőségek figyelembevételével igyekezett lépni, egy-egy döntést meghozni. Ugyanakkor egy politikai szituációban, ha adottak is a körülmények és a lehetőségek, más-más karakterű politikai aktőrök rendszerint másként értelmezik azokat. Széll Kálmánnál tehát a lehetőségek szabta korlátok mellett személyes tulajdonságai, legendás kompromisszumkészsége, konfliktuskerülő jelleme is magyarázzák, hogy többször háttérbe tudta szorítani egyéni meggyőződését a politikai racionalitás érdekében. A miniszterelnöki éveire megalkotott „Széll-csend” szójáték, vagy a személyére akasztott „Zephyr” jelző is beszédes, mégis talán Herczeg Ferenc szófordulata a legplasztikusabb, miszerint Széll „Magyarország vezérigazgatója” volt. A jeles író és országgyűlési képviselő szerint ugyanis Széll kormányzati politikája a bankárok „leben und leben lassen diplomáciájára” épült.

Érdemeinek méltatása mellett azonban a dolgozat Széll jellemhibáit, morálisan és/vagy gyakorlati szempontból megkérdőjelezhető döntéseit is igyekezett kellően megvilágítani, házasságát, Deák Ferencsel, testvérével és későbbi politikustársai-val való kapcsolatát lehetőség szerint minél objektívebben árnyalni.

Az egyes konkrét szituációkban a vizsgálódást a horizontális, általános képből szűkítettem a vertikális felé, azaz első szándékból nem Széll életútjában kerestem az országos nagypolitika által okozott változásokat, hanem a dualizmus kori politikatörténet fejleményeiben kerestem Széll szerepét. Fernand Braudel és Katus László hasonlatát továbbfűzve: Magyarország dualizmus kori történelmének szimfóniájában próbáltam azokra a szólamokra koncentrálni, amelyeknek megszólaltatásában Széll Kálmán kisebb-nagyobb szerepet játszott.

Módszertan

Az értekezés ugyan nem ismerteti Széll Kálmán teljes életútját, szándéka szerint műfaját tekintve politikai biográfia, távlati célként komplex életrajzzá bővíthető. Kétségtelen, hogy nem tudjuk a maga teljességében visszaadni a múltat a mának, ebből kifolyólag egy történelmi személyiséget sem vagyunk képesek a maga komplexitásában interpretálni. A vállalt redukcionizmus sem zárja ki azonban, hogy a műfaj, a forrásadottságok és a biográfusok emberi volta által megszabott szűkebb-tágabb korlátok határain belül ne lehetne törekedni a minél komplexebb megismerésre. A politikai biográfia – napjainkban népszerűnek számító – kapcsán *elvi* konszenzus uralkodik ugyan az alapvető módszertani kérdések többségében, a részletekre és a biográfiaírás *gyakorlatára* nézve nincsenek kőbe vésett, megmerevedett sémák. A kronologikusság és problémaközpontúság, köztörténet és személyes história, érdekes részletek és az életút fő fonala, közszereplő és magánember közötti érzékeny egyensúlyok megtalálására kell törekedni, a vállalt redukcionizmus mellett a lehetőségek minél komplexebb kihasználásával.

Források, forrásadottságok

A modern politikai életrajz egyik markáns eleme, hogy bemutatja a vizsgált személy „örökségahagyó” tevékenységét. Széll Kálmán számos személyes, illetve közéleti pályafutásával kapcsolatos iratát megőrizte és rátóti kastélyában gyűjtötte össze. Halála (1915) után azok hosszú ideig lánya gondozta. Az iratok 1942–1943 folyamán kerültek az Országos Levéltárba Széll Ilona felajánlásából, a hagyaték azonban hamuvá lett az 1945. január 25-i tűzben. Korábban azonban a levéltár készített egy lajstromot Széll lányának az iratokról, amelynek piszkozata ma is fellelhető az Y szekcióban. Ennek alapján táblázatos formában közzétettem Széll irathagyatékának 1943-ban rögzített tartalmát.

Széll Kálmán mint politikus bemutatásához fontos kútfőként használtam az országgyűlés képviselőházának naplóját. A pénzügyminiszteri és az azt követő időszakhoz is hasznos forrásnak bizonyultak a magyar, valamint a közös minisztertanácsok jegyzőkönyvei. A közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek papíralapú kiadása nagyívű, évtizedek óta tartó osztrák–magyar közös vállalkozás. Az Agenor Gołuchowski közös külügyminiszteri időszakát felölelő kötet 1991-ben Somogyi Éva szerkesztésével látott napvilágot, a pénzügyminiszteri időszak (1875–1878) közös minisztertanácsi jegyzőkönyvei azonban még nem kerültek kiadásra, így ezeket részben eredeti bécsi lelőhelyükön, részben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) mikrofilmjei alapján kutattam.

Az MNL OL-ben Széll 1875–1878 közötti pénzügyminiszteri tevékenységének feltérképezéséhez a Pénzügyminisztérium (nem túl gazdag) elnöki rezervált irataival (K 256) egészítettem ki az alapvetően bőséges és megbízható szakirodalmat és az egyéb forrásokat (például minisztertanácsi jegyzőkönyvek, képviselőházi naplók). Az elnöki iratok (K 255) feltárása a nevezett évkörben a kutatás további fontos feladata lesz.

A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban (HHStA), az uralkodó Kabinetirodájának iratai (*Kabinettsarchiv*) között számos hasznos információra leltem. Tapasztalatom szerint az itteni forrásokban a magyarországi kormányzati ügyek koncentráltabban jelennek meg. A *Vorträge*-anyagot Széll egész pályafutására vonatkozóan előszeretettel kutattam. Az uralkodó szárnysegédeknek a kutatók figyelmét eddig elkerülő naplókönyveit (*Tagebücher der Flügeladjutanten*) arra használtam, hogy pontos képet kapjak Széll Kálmán és politikustársai Ferenc Józsefnél tett kihallgatásainak időpontjairól és időtartamáról. Megjegyzendő, hogy a sajtó is gyakran közölt ilyen információkat, tapasztalatom szerint azonban sokszor megbízhatatlanul. Ugyancsak átnéztem a Kabinetiroda *Korrsepondenz*- és *Kurrentbillette*-anyagát. Szintén a HHStA-ban, a közös külügyminisztérium (*Ministerium des Äußern*) levéltárában egyrészt a már említett közös minisztertaná-

csi jegyzőkönyveket néztem át az 1878-as évből. Másrészt a Külügyminisztérium sajtóosztályának anyagában, a *Privatbriefe* sorozatban kutattam.

Nagy súlyt fektettem arra, hogy Széll Kálmán fontosabb politikustársainak – akik sokszor „osztottak” vele egy-egy politikai szituációban – hagyatékát bevonjam a kutatásba. Az MNL OL-ben Lukács László (K 618), az Andrássy-család (P 4), Szilágyi Dezső (P 634), Darányi Ignác (P 1441), Wlassics Gyula (P 1445) és Fejérváry Géza (P 1707), a HHStA-ban Csáky Albin hátrahagyott iratait kutattam ebből a célból. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Széll Kálmán különböző személyekkel folytatott levélváltásait, Teleki Sándor országgyűlési képviselő rövid politikai naplóját, illetve a szűkebb korszakkal foglalkozó történészek által előszeretettel használt, rendkívül értékes Thallóczy-naplókat tekintettem át. Szintén hasznosnak bizonyult Londonban a University College Szláv és Kelet-Európa Tanulmányok Intézetének (UCL SSEES) könyvtárában őrzött, a Széll-családdal jó viszonyt ápoló Kónyi Manó hagyatékában Széll Kálmán és felesége, valamint Dóczy Lajos leveleinek tanulmányozása.

A nyomtatásban megjelent (releváns) naplókat és memoárokat ugyancsak igyekeztem felhasználni, különösen a *Gróf Tisza István összes munkáit*, a *Szilágyi Dezső beszédeit*, a *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzéseit* tartalmazó kiadványok, illetve Széll Kálmánné *Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből* című kötete emelhetők ki. Esetenkénti információkiegészítés céljából nem mellőztem a sajtótermékeket sem, alapos elemzésük ugyanakkor nem képezte a kutatás tárgyát.

Historiográfia

A kiegészítés és a dualizmus addig eltelt korszakának történeti értékelése már a századfordulón megkezdődött. A *magyar nemzet történetétől* egészen a legközelebbi évekig a dualista korszakot tárgyaló szintézisek legszélesebb körét igyekeztem felhasználni a dolgozat elkészítése során. Bár a forrásbázis akkor még rendelkezésre állt, Széll Kálmán halála után két évtizedig senki sem mutatott érdeklődést irathagyatéka iránt, Sárkányné Halász Terézia kötetéig konkrétan Széll Kálmánra fókuszáló monográfia nem született. Az 1943-ban megjelent életrajz azonban nemcsak a mai, hanem a korabeli történettudomány kritériumainak sem felelt meg. A köteten egyértelműen érződik, hogy Széll Kálmán szerepét minden szituációban a lehető legpozitívabb módon igyekszik bemutatni. Módszertani tökéletlensége ellenére jelentősen megnöveli értékét, hogy a szerző sokat idéz Széll személyes hátrahagyott dokumentumaiból, amelyekből csak az általa közölt részletek maradtak ránk. Széll Kálmán halálának centenáriuma apropóján, 2015 őszén, *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve* címmel jelent meg tanulmánykötet, amely Ifj. Ber-

tényi Iván, Kövér György, Tőkéczki László, Halmos Károly, Csapó Csaba, Szabó Dániel, Klestenitz Tibor, Krizmanics Réka, Kárbin Ákos, Anka László, Székely Tamás, Csunderlik Péter, valamint jelen sorok írójának tanulmányaiból állt össze.

Összegzés

Az értekezésben kirajzolódik egy olyan logikus pályáiv, amelyik talán egyetlen fordulópontot leszámítva nem tartalmaz különösebben váratlan fejleményeket, a fő kérdések tekintetében viszonylag kiszámítható. Viszont az az egy, hosszú távon hátrányosnak semmiképpen, sőt talán inkább szerencsétlenségében is szerencsésnek tekinthető 1878 őszi sorsfordító teszi egyedivé, kizárólag Széll Kálmánévá pályafutását.

A családi háttér, a tanulmányok, az ifjú korában kapott ingerek és a Deák-közelség kvázi '67-es politikai szerepre predesztinálták Széllt. Családjának kapcsolati tőkéje, saját képességei és személyes tulajdonságai, párválasztása és a Deák-faktor pedig minden lehetőséget megteremtettek ahhoz, hogy ez a politikai szereplés sikeres legyen. Képességeiből, tudásából, és ambícióiból fakadóan pedig megragadta a lehetőségeket, de – a szintén hangsúlyozott taktikusságának köszönhetően – csak azokat, amelyek valódi, hosszú távú lehetőségek voltak. Innentől kezdve, úgy vélem, Széllből még a 30-as évei első felében, az 1873-as válság nélkül is, miniszter, valószínűleg pénzügyminiszter lett volna. Eddigi pályájában egyszerűen nem látható az ettől gyökeresen eltérő alternatíva, a pályáiv logikusan, racionálisan épült fel. Bosznia-Hercegovina okkupációja és a dacos lemondás Széll szempontjából tekinthető nem várt, logikátlan, a keréknyomból kikököntő fordulatnak – de csak első ránézésre. A lemondás generálta hosszabb távú politikai tőkét a kellő mélységben tárgyalta a dolgot. Széll későbbi „nimbuszához”, ahhoz, hogy miniszterelnöki aspiráns lehessen, ugyanúgy szükség volt a zajos lemondásra, mint a sikeres pénzügyminiszterségre. A miniszterelnöki megbízatását megelőző években további plusz faktort jelentett a sikeres bankvezérség. A pályafutás egyes szakaszai tehát az 1878-as lendületvesztéssel együtt alkotnak egy, az 1899. februári miniszterelnöki megbízatáshoz vezető logikai egységet. A vonatkozó fejezetek pedig megmutatták, hogy *amikor* és *ahogy* Széllből kormányfő lett, ahhoz az ő speciális, személyes kvalitásai – rendkívüli simulékonysága és kompromisszum-készsége mellett is a mindig a hosszabb távú érdekeket figyelembe vevő taktikai határozottsága – kellett.

A korszakban lehetett miniszterelnök a polgári sorból – igaz, jó körülmények közül – származó Wekerle Sándorból, de a nem túl tehetséges arisztokrata Szapáry Gyulából, továbbá a magyarországi örmény családból származó Lukács Lászlóból is. Széll társadalmi státuszát és birtokait tekintve a közép- és a nagybirtokos

határmezsgyéjén mozgott. Arisztokrata ugyan nem volt, de a miniszterelnökségét megelőző években bankelnökségből eredően egyes arisztokraták által is irigyelhető jövedelemmel rendelkezett. A kutatások tehát inkább arra erősítenek rá, hogy analógiák felrajzolása nem könnyű feladat, hiszen a korszak miniszterelnökeinek, ha a politikai hitvallása nem is, személyisége igencsak eltérő volt, egy-egy kormányváltással járó politikai válsághelyzet feloldása pedig a körülményektől függően más-más embert kívánt – 1899 februárja Fejérváry Géza helyett Széllt, 1905 tavasza viszont már Fejérváryt. A helyzet a *homo novus*-kérdés felől vizsgálva is meglehetősen szubjektív, hiszen Tisza Istvánnál Széll nyilván „*homo novusabb*”, de Wekerle Sándorhoz vagy Lukács Lászlóhoz képest a Deákhhoz való közelség és a családi háttér okán már jóval kevésbé. Bár a későbbiek során Széll nem kerülhette el a Deák Ferencsel való összevetéseket, az olykor degradáló megjegyzések ellenére pályafutása második részében is inkább profitálni tudott mindebből, inkább a deáki politika szellemi örökösének, mintsem Deák-epigonnak látták – ezt a megfelelő helyeken igyekeztem kortársaitól származó idézetekkel szemléltetni, alátámasztani.

Összességében megállapítható, hogy hosszú pályafutása során Széll a választott szerepköreiben jól helytállt, a dualista rendszer nyújtotta keretekhez ügyesen alkalmazkodott, a választóitól, a királytól és a párttársaitól kapott (formális és informális) hatalommal legjobb tudását nyújtva, mindig saját meggyőződése szerint, de az ország stratégiai érdekeit nem szem elől tévesztve próbált élni, politikusként, bankvezérként, gazdálkodóként is maradandót igyekezett alkotni. Széll Kálmánról tehát egyértelműen kijelenthető, hogy a dualizmus korszakának egyik jelentős és pozitív történelmi szereplője, ezért jogos hely illeti meg a magyarság kollektív történelmi emlékezetében.

A disszertáció az alábbi linken érhető el:

<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/24642/schwarzwolder-adam-phd-2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y>